

locum ubi crucifigendus erat, portaret, ut Origenes, tract. in Math. 55, Athanasius, in serm. de Pass. et Cruce Domini, Augustinus, libro 5 de Cons. evangelistar., cap. 10, Hieronymus, Beda, Euthym., et Theophylactus existimant. Videtur consuetudo fuisse, ut qui crucifigendi erant, suam quisque portaret crucem. Itaque propterea initio imposta Christo est. Cur autem postea conductus Simon fuerit, ut eam gestaret, evangelistae non indicant, sed vero similis quorundam est conjectura, adeo et vigilia et flagris fatigatum fuisse Christum, ut portare ultra non posset. Nam quamvis ut Deus portet omnia verbo virtutis suae, Hebr. 1, 2, naturam tamen humanam perinde ut si Deus non esset, pati permittebat. Sunt qui putent Judaeorum studio id factum esse adeo Christi mortem accelerantium, ut quia Christus cruce gravis festinare, quantum ipsi volebant, non posse videbatur, robustum conduxerint hominem, qui crucem portaret. Fortasse et mysterio id factum est, ut Christus initio quidem crucem suam gestaret, ut veterem Isaac impletet figuram, qui ligna, quibus sacrificaretur, humeris suis portaverat, Genes. 22, 6, ut Chrysostomus, hom. 84 in Joan., et August., tract. in Joannem 1, 7, et Theodoretus in Impatibili interpretantur; postea verò portare Simon, ut reipsa doceret quod verbis ante docuerat, c. 16, 34: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Ita Ambrosius, lib. in Lucam 10: *Bonus ordo nostris profectus est, ut prius crucis suae trochæum ipse erigeret, deinde martyrii traderet erigendum.* Narrat hoc loco Lucas, 25, 27, secutas fuisse Christum mulieres magnaque populi multitudinem, quae plangebant et lamentabantur eum. Mulieres quae fuerint, vers. 56, Mattheus exponit; reliquam verò multitudinem populi confluisse vero simile est, quam solam in Christum credidisse principes sacerdotum dicitabant, Joan. 7, 49. Narrat praeterea Lucas, vers. 28, 29, conversum ad mulieres Christum dixisse: *Filiae Jerusalem, id est, o mulieres Jerusolymitanae; phrasim Hebraicam, qualis illa Gallorum est quae Parisiensis civis filios Parisiensis vocare solent: Nolite flere super me, sed super vos ipsas flete, id est, nolite flere propter me, sed propter vos; alter hebraismus super me, id est, propter me; quoniam ecce venient dies; cum dicit ecce, appropinquare tempus significat, quasi jam ante oculos sit; hanc enim plerumque ejus particulae vim esse diximus, c. 2, 4. Itaque non dubium quin proximum excidium Jerusolymitanum designet, quod sub Tito et Vespasiano factum est, quo tempore cum Judaei omnes, tum maxime mulieres adeo miserabilem calamitatem expertae sunt, ut nonnullae, quemadmodum Josephus scribit, suos edere infantes coactae sint. Dicit hoc Christus mulieribus potius quam viris, et quia credendum est mulieres potius quam viros in ea populi multitudine, quae Christum sequebatur, lamentatas fuisse atque planxisse, ut mulierie ingenium est, et quia majorem illae quam viri miseriam in illa Jerusolymitana clade experturae erant. Vetat autem propter se flere, indicans secum*

minimè malè agi, qui ut Patris obsequeretur voluntati, hominesque à diaboli tyrannide liberaret, non traheret vi, sed spontè iret ad mortem paritè post ad dexteram Patris exaltandus, et nomen accepturus quod est super omne nomen. Jubet autem eas propter seipsas flere, quod ipsae essent mortis suae penas luiturae, cujus causâ Jerusolymitanum excidium inmineret; non quòd illic ipse, quae tunc fiebant, mulieres Jerusolymitanam illam calamitatem subiturae essent, quae fortassè omnes ante id temporis de vitâ decesserunt; sed quia Jerusolymitanæ mulieres, quae tunc futurae erant, tot tantaque mala passurae essent, ut dicebat: *Beatae sterciles, et ventres qui non genuerunt.* Nam etsi cum illis personis loquitur, tamen non de illis ipsis personis, sed de toto personarum genere, quod dicit intelligendum est, ut c. 5, 14: *Ego quidem baptizo vos in aqua in penitentiam; qui autem post me venturus est, ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne;* non enim indicat eos ipsos, quibuscum loquebatur, à Christo fuisse baptizandos, qui nunquam fortassè baptizati sunt; sed Judaeos quales illi erant Spiritu sancto et igne baptizandos. *Beatae sterciles et ventres, qui non genuerunt, et ubera qui non lactaverunt.* Mulierem lamentationem describit, qui in rebus adversis constituta magis de filiis suis quam de se sollicita eos quasi sui oblite lamentari solent. Itaque, ut extremam calamitatem David describeret, Psalm. 77, 65, dixit: *Juvenes eorum comedit ignis, et virgines eorum non sunt lamentatae.* Alia ratione, sed simili ejus calamitatis magnitudinem supra, c. 24, 19, declaravit. *Vae autem praegnantibus et nutricibus in illis diebus* quòd et ejusmodi mulieres impeditae ad fugam futurae essent, et duplicem dolorem pro se proque suis infantibus percepturo. *Tunc incipient dicere montibus: Cadite super nos, et collibus: Operite nos.* Vox est hominum extrema patientium mala, qui mori vellent nec possant, dolorisque magnitudine superati montibus clamant ut super se cadant, et vel miserabili morte presentibus malis cripiant. Eadem phrasim apud Isaiam, cap. 2, 19 et apud Osee, cap. 10, 8, et in Apocalyp., cap. 6, 16, extrema miseria declaratur. *Quia si in viridi haec faciunt, in arido quid fiet?* Comparat se ligno viridi, Judaeos arido, quia quemadmodum lignum viride ad incendium minimè aptum est, aridum, aptissimum, ita ipse ad supplicium minimè aptus, id est, minimè dignus, Judaei verò aptissimi, id est, dignissimi erant, si non ob aliud, ob hoc certè ipsum, quòd Christum quem pro servatore suo recipere debuerunt, mortem traderent. Quod hoc loco Christus lignum aridum vocat, D. Paulus ad Rom. 9, 22, alia metaphora, *vasa ire apta in interitum* appellat, id est, vasa adeò fragilia, ut quovis contacta conterantur, quibus eos vult homines significari, qui cumalantes peccata peccatis adeò maturi ad penam sint, ut nisi infinita Dei misericordia sustentaret, dehiscens eos terra consumeret. Prophecia ejusmodi homines stipulae, iram verò Dei flamme comparare solent, Isai. 5, 24, et 53, 11, et 47, 14, et Abdia 4, 18, et Malach. 4, 1. Argumentatur istum

Christus à minori ad majus: Si Deus mihi innocenti non pepererit, sed pro aliis me tam gravia supplicia subire jussit, quomòdò his parceret, qui me ad crucem adegerint? Simili D. Petrus argumento usus est, 1 Epistola, c. 4, 17, 18: *Tempus est, ut incipiat judicium à domo Dei; si autem primium à nobis, quis finis eorum qui non credunt Deo evangelio? et si justus vice subvertitur, impius et peccator ubi parebunt?*

VERS. 53. — ET VENERUNT IN LOCUM, QUI DICITUR GOLGOTHA, quod est CALVARIAE LOCUS. Hebraei caput גולגולת appellat, quòd rotundum sit. Syri et Chaldaei unius adjunctione litterae גולגולת, Golgotha. Sic enim legendum est, sed scriptorum vitio nam detractam litteram fuisse arbitror, errorem deinde temporis longinquitate confirmatum. Cur ita locus ille vocatus fuerit, satis compertum non est. Antiqua et multorum veterum scriptorum auctoritate nobilis opinio est, idèd Golgotha, id est, Calvariam, aut Cranium appellatum, quòd ibi Adam primi hominis caput reperiuntur esset. Vetus enim traditio quaedam invaluit, eo loco Adamum fuisse sepultum, ut Origenes, tract. in Math. 53, Cyprianus, serm. de Resurrectione, Athanasius, in serm. de Passione et Cruce Christi, in eam sententiam Hebraeorum magistris auctores profert, quod etiam facit Ambrosius, libro Commentariorum in Lucam 10. In eadem sententiâ divus Basilus est in Commento in cap. 5 Isaie, et Epiphanius, haeres. 46, et in Anchorato, et Chrysostomus, homil. in Joana. 84, et D. Augustinus, serm. 74 de Tempore, et lib. 16 de Civitate, cap. 52, et Paula et Eustochium, doctae mulieres, in Epistola ad Marcellam, quae apud Hieronymum extat. Quam opinionem D. Hieronymus in Commentariis ad hunc locum meritò fortassè, sed minus, meo quidem iudicio, probabili argumento refellit, quòd Scriptura, inquit, doceat, Josue 14, 15, Adamum non juxta montem Sion et Jerusolymitanam urbem, quae Jebus prius appellabatur, sed in Hebron fuisse sepultum. *Nomen Hebron,* inquit Josue, *ante vocabatur Cariatharbes; Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* Nomen enim Adam eo loco non est proprium, sed appetitivum, quod mirum non est, Hieronymum virum quidem maximum, sed aliud agentem, preteritis. Alii à formâ monticuli humano similis capiti, ubi locus ille situs erat, Calvariam appellatum putaverunt, ut Cyrillus Jerosol., catech. communi 15, auctor est; sed eam opinionem idem Cyrillus ex topographiâ refellit; *nee enim,* inquit, *eo loco, qui Calvaria dicebatur, mons illius est.* Existimat verò idem Cyrillus locum illum propheticè Calvariam, id est, Caput dictum esse, quòd ibi Christus caput nostrum moriturus esset. Hieronymi et Bedae sententiam magis probo, idèd eum locum Calvariam aut Cranium nominatum, quòd ibi facinorosi homines decollarentur, ideòque humanis capitibus plenus esset. Nam qui cruci eodem loco affigebantur, cum animam egissent, tolli ad sepulcrum solebant; qui verò securi feriiebantur, ut Hieronymus putat, insepoliti manebant.

VERS. 54. — ET DEDERUNT EI VINUM BIBERE CUM

FELLE MIXTUM. Marcus, 15, 25, *myrratum vinum* Christo porrectum fuisse dicit, quòd auctores alii alia ratione conciliant. Augustinus, lib. 5 de Cons. evang., c. 11, *myrratum*, ut ait Marcus, *vinum*, fuisse putat, non felle infectum, sed Mattheus felle mixtum appellasse, quòd amarum esset, et solemus quiddam amarum esse, aut fel, aut felle mixtum appellare. Putat etiam idem Augustinus, quem Beda et Strabus imitantur, probabile esse vinum et myrrha, et felle simul fuisse permixtum, et Mattheum felle, non myrrha, Marcum myrrhae, non felle meminisse. Euthymius autem existimat duplex Christo vinum à diversis hominibus, ab aliis myrrha, ab aliis felle mixtum exhibitum fuisse. Sunt qui à piis mulieribus, quae Christum lamentantes sequebantur, prius vinum myrrhâ commixtum datum fuisse, quòd tormenta et cruciatus subituris dari solebat, ut conditi vini ardore alienatis sensibus dolorem aut nullum, aut minorem caperent. Sunt qui hunc potum, et illum quem Lucas, c. 23, 36, et Joannes, c. 19, 29, Christo jam crucifixus, et extremum penè spiritum emittenti datum fuisse tradunt, unum eundemque fuisse dicant, cujus sententiam primus Chrysostomus auctor fuit, secutus Euthymius. Sed ex diversâ apud evangelistas narrationis serie perspicuum est fuisse diversum. Nam Mattheus et Marcus non obscure significant, antequam in erucem tolleretur, myrrham illi vinum datum fuisse, quo crucis dolorem minus sentiret. Lucas verò et Joannes non solum jam crucifixus, sed etiam extremum exhalanti spiritum, cum omnes jam cruciatibus perpressus esset, illum alium potum porrectum fuisse tradunt. Deinde Mattheus, et Marcus vinum fuisse dicunt, Lucas et Joannes acetum, nam quod in codicibus Graecis hoc etiam loco est, id est, acetum legitur, quamvis et Origenes, et Chrysost., et Euthymius, et Hieronymus, et, quòd amplius est, Syrus interpres ita legisse videantur, tamen vitiosam esse lectionem ex Marco manifestum est, apud quem eandem historiam enarrantem nemo unquam nisi vinum legit. Certissimum autem argumentum est, quòd idem Math. paulò post vers. 48, de illo ipso potu, quem Lucas et Joannes morientanti jam Christo datum fuisse dicunt, loquens. *Et continet, inquit, carnes vinas et eis acceptam spongiam implevit aceto, et imposuit arundinè, et dabat ei bibere.* Potum illum sine ulla ambiguitate ab eo, de quo hoc loco agit, omninò distinguens; hic vinum illic acetum; hic antequam crucifigeretur, illic crucifixus; hic vase, ut credendum est; illic spongia, et arundine; hic non petenti, illic petenti Christo, dicentique, ut ait Joannes: *Siste,* datum esse. Noster certè interpres, non acetum hoc loco, sed vinum legit, sicut et Ambrosius, in Com. in Lucam, et August., lib. 5 de Cons. evang., c. 11, et Juvenecus, et Sedullus legunt, et, ut ego quidem opinor, etiam Hieronymus. Nam, in Com., non aceti, sed vini mentionem facit. Sed aliquis improbè doctus et vitiatò codice in Matthaei contextum, qui cum Hieronymi commentariis est, expuncto vino acetum intravit. Certè Hilarius et Ambrosius, hunc

et illam, de quo idem Math. postea, versu 48, et Lucas, atque Joannes scribunt, diversos postea fuisse putant, neque de eâ re quemquam, qui attentè evangelistas legerit, dubitare posse arbitror.

ET CUM GUSTASSET, NOLUIT BIBERE. Marcus scribit non accepisse, quod, cum dissonare videatur, minimè dissonat. Matthæus enim accepisse indicat, id est, gustasse, Marcus non accepisse, id est, non bibisse, quemadmodum D. Augustinus eo, quem paulò ante notavimus, loco interpretatur. Cur gustatum vinum bibere noluerit, conjectura loci est. Puto, ne contemnere datum de more vinum videretur, gustare voluisse; ut autem ostenderet se ad ferendos crucis dolores eo medicamento non indigere, noluisse bibere. Nam et nos, cum minimè sitimus, ad bibendum ab amicis invitati, uti benevolentia officium agnoscamus, oblatum gustamus vinum; ut autem temperantia satisfaciamus, gustatum non bibimus. Hoc duplici potu, quem Christo datum docuimus, impleta Davidis propheta est Psal. 68, 22. *Dederunt in escam meam fel, et in siti meâ potaverunt me aceto.* Nam primum vinum illi cum felle aut myrrhâ mixtum, quæ propter amaritudinem, ut diximus, fel appellatur, deinde acetum datum est: ut propheta fel non potum, sed in escam datum dicit. Sanè quidem, sed quia de felle tantum loquebatur, quod si alio liquore dilutum non sit, magis cibi, quam potus similitudinem habet, escam potius quam potum appellavit. Eo fortasse consilio Math., quemvis fortasse sciret vinum illud non vero felle, sed metaphorico, id est, amarâ myrrhâ dilutum fuisse, felle tamen mixtum fuisse dixit, ut Davidis prophetiam impletam fuisse uno obiter verbo doceret. Quæri à nonnullis solet, cur hoc mortis genere Christus mori voluerit. Ejus rei, qui multas rationes videre vult, Gregorium Nyssenum, in Oratione de Resurrectione Christi, et D. Thomam, in Comment. hujus loci, legat. Mihi una D. Pauli ratio satis est. Voluit Christus ignominiosissimum genus mortis pro nobis subire, ut eâ etiam ratione et se ipsum demitteret, et suam erga nos charitatem declararet, et humilitatis nobis exemplum relinqueret: *Humiliavit, inquit, semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, ad Philip. 2, 8.* Et Petrus, 1 Epistolâ, cap. 2, 21: *In hoc enim vocati estis, quia et Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus.*

VERS. 55. — POSTQUAM AUTEM CRUCIFIXERUNT EUM, DIVISERUNT VESTIMENTA EUS. Lucas, 25, 54, scribit Christum, dum crucifigeretur, pro crucifigentibus his verbis orasse, *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt*, quibus verbis haud obscure indicat se etiam pro illis ipsis, à quibus crucifigebatur, mortem obire; unde et veteres Prædicatorum, de quo alio diximus loco, et novus Calvinianorum error confutatur, qui Christi

VERS. 55. — CRUCIFIXERUNT EUM; quatuor clavibus affixerunt: non enim ligabant pedes et manus, sed figebant, suppedaneo subjecto. Plantus, in *Mostellaria*, actu 2: *Ego dabo ei talentum primum qui in crucem excurret, sed eâ lege, ut affigantur his pedes, his brachia.* Cum hæc verba, ut impletur, desint

stum pro solis prædestinatis mortuum fuisse docent.

SORTEM MITTENTES. Marcus, cap. 15, 24: *Diviserunt vestimenta ejus mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.* Lucas, 25, 54: *Dividentes verò vestimenta ejus miserunt sortes.* Itaque tres evangelistæ Math., Marcus, et Lucas, maximè verò Marcus ita scribunt, quasi omnes Christi vestes sortibus distribute fuerint, neque aliter profectò intelligere possemus, nisi rem distinctiùs explicasset Joannes, cap. 19, 25, 24: *Milites ergo, cum crucifixerunt eum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam; erat autem tunica inconsultis desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad invicem non scindamus eam, sed sortiamur de illâ, cujus sit.*

Unde perspicuum est non omnes Christi vestes, sed solam tunicam sortitione distributam fuisse, quemadmodum Euthymius observavit. Sunt qui ex Lucâ quinque tunicas Christum habuisse colligunt, sed ex Joanne manifestè colligitur unam tantam habuisse. Dicit enim milites vestimenta Christi, et tunicam distribuisse, quasi cæteris vestimentis tunicam opponens, quod Euthymius acutè vidit. Quæ autem fuerit tunica, quæve cætera vestimenta, compertum non est; conjecturâ tamen aliquid, quod simile vero sit, consequi possumus; tunicam fuisse eam, quæ post interulam (si eâ tamen Christus utebatur) corpori proximè adhaerebat, totumque tegebat hominem; nullum enim vestis genus est, quod vero similis sit suturâ carissæ. Cæteras verò vestes, et superiorem togam, cujus loco purpurâ Christum milites induerant, vers. 28, et caligas, cæteraque indumenta, quibus tenues etiam homines uti solebant, intelligenda esse arbitror.

Vulgaris est opinio probabilitate non carens, tunicam illam inconsultem à matre Christo adhuc puero factam fuisse, quam opinionem Euthymius tanquam vestitorem et recitat, et approbat. Dubitare lector poterit, an latronum etiam vestes à militibus divise fuerint; nihil enim de eâ re evangelistæ scriptum reliquerunt. Non dubito, quin consuetudo eadem apud Judæos et Romanos fuerit, quam nunc apud omnes gentes esse videmus, ut eorum, qui capite puniuntur, vestes carnifex tollat. Quare et latronum vestes à militibus qui carnificum munere fungebantur, distributas fuisse credendum est, sed nimirum evangelistæ, quia nec latronum, sed Christi historiam narrabant, et in vestium latronum distributione nullum sciebant fuisse mysterium, solâ enim consuetudine fuisse divisas; divisionem autem vestium Christi, non consuetudine solum, sed etiam mysterio factam fuisse, ut Davidis impletur propheta, Psal. 21, 49: *Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem, de vestium latronum divisione mentionem non fecerunt, de distributione, sortitioneque vestium Christi fecerunt. Hæc de causâ adjecta staltia*

in plerisque manuscriptis Græcis, multi existimant ex Joannis, c. 19, ea esse desumpta. DIVISERUNT SIVE VESTIMENTA EUS, nudus adeò crucifixus est, et impleta est propheta Psalumi 21, et Isaia 55: *Et cum iniquis deputatus est.*

Mathæus, ut impletur, quod datum est per prophetam dicentem: *Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem.* Quoniam hæc verba in antiquis Græcorum codicibus non invenio, nec ea Origenes, et Euthym. legunt. At legit utique noster interpres, legit Syriacus, et credibile est à Matthæo scripta fuisse, qui inter omnes evangelistas studiosissimè veteres prophetias à Christo impletas fuisse ubique ostendere conatur.

VERS. 57. — ET IMPOSUERUNT SUPER CAPUT EUS CAUSAM IPSIUS SCRIPTAM, id est, affixerunt in eâ crucis parte, quæ super Christi caput eminebat. Utrum tabella aliqua ligno crucis affixa, an in ipso crucis ligno titulus ille scriptus fuerit certum non est; sed et vulgò creditur, et est multò probabilius fuisse tabelam, et quia vix in ipso crucis ligno tam multa verba tribus linguis, tam magnis characteribus, ut à pretereuntibus legi possent, scribi potuerunt; et quia nemo est, qui homini cruci affixo ejusmodi titulum positurus non scriberet in tabellâ, et quia veteres historici tradunt titulum illum à cruce separatim ab Helenâ Constantinâ matre fuisse repertum, Ruffin, lib. 1; Hist. Eccles., c. 7. Non solet quæri, et quæri tamen posse video, an etiam latronibus positi tituli fuerint. Probabile mihi videtur suum quemque titulum etiam habuisse; morem enim fuisse usitatum, ut his, qui in crucem agebantur, causa mortis super crucem poneretur, eoque instituto Christo etiam superpositum fuisse titulum. Nam quod Ambrosius in oratione de Obitu et Vitâ Theodosii, et alii nonnulli scriptores antiqui tradunt crucem Christi, cum ab Helenâ inventa est, ex titulo ab aliis discretam fuisse, minimè repugnat: potuit enim titulo discerni, non quòd illa haberet, alia non haberent, sed quod in titulo crucis Christi scriptum esset: *Hic est Jesus Nazareus rex Judæorum.* Ex quibus verbis perspicuum erat eam Christi fuisse crucem.

HIC EST JESUS REX JUDÆORUM. Marcus, c. 15, 26, hæc tantum in titulo ponit verba: *Rex Judæorum.* Lucas verò, cap. 25, 58: *Hic est rex Judæorum.* Joan. cap. 19, 19: *Jesus Nazareus rex Judæorum.* Itaque cum omnes evangelistæ tituli sententiam expresserint, nemo tamen eorum videtur omnia tituli verba possuisse. Ex omnibus autem hæc fuisse verba colligere nobis licet: *Hic est Jesus Nazareus rex Judæorum.* Jussu Pilati cum titulo Christo impositum fuisse Joannes docet, sive recepto posuerit more, quòd iudicis, qui reum damnaverat, esset damnationis causam posito super caput damnati titulo exponere, sive privato in solo Christo consilio id fecerit, cum aliis, qui cruci affigebantur, non soletur titulus poni, ut quia Christi causa justissima erat, immeritò quæ damnatus fuerat, publico illo elogio purgaret sese, ut meritò Christum damnasse videretur, quòd regnum contra Cæsaris fidem affectasset. Quocumque suo consilio Pilatus id fecerit, divino impulsu consilio fecisse ex Joanne, 19, 21, 22, manifestum est, ut iudex etiam ipse, qui Christum damnaverat, illo ipso titulo, quo meritò damnasse declarare vo-

luit, immeritò damnasse declararet, et Christum verum Judæorum regem, id est, Messiam esse testaretur. Nam cum Judæi, qui titulum legerant, Pilatum rogavissent, ne scriberet: *Hic est Jesus Nazareus rex Judæorum;* sed: *Hic est Jesus Nazareus, qui se regem Judæorum fecit, respondit: Quod scripsi, scripsi,* id est, quod à me scriptum est, mutare non possum, quasi divinâ teneatur manu, quâ prius, ut ea verba scriberet, impulsus fuerat. Non dubito, quin Pilatus his verbis: *Hic est Jesus Nazareus rex Judæorum,* nihil aliud significare voluerit, quàm, quod scribi Judæi postulabant: *Hic est Jesus Nazareus, qui se Judæorum regem fecit.* Sed divina efficit providentia, ut id illis diceret verbis, quibus Christus verus rex Judæorum esse significaretur. Extorsit Deus ab invito iudice veritatem.

VERS. 58. — TUNC CRUCIFIGI SINT, CUM EÒ DEO LATRONES, UNUS A DEXTRIS, ET UNUS A SINISTRIS. Cur latronibus crucifixus fuerit, Marcus, c. 15, 28, unam reddit causam, ut Isaiâ impletur propheta, c. 55, 12: *Et cum iniquis reputatus est.* Sed hæc causa Deum movit, Pilatum verò non movit, quòd de implendis prophetis homo profanus non cogitabat. Itaque alia, quæ Pilatum impulserit, causa querenda est. Puto eum iniquitatis suæ velamentum querere voluisse: si enim solum Christum egisset in crucem, improbis Judæorum precibus non jure id fecisse credi potuisset; cum autem unâ cum aliis crucifixus, et quidem cum hujusmodi hominibus, quos nemo posset meritò damnatos esse dubitare, fore existimavit, ut quemadmodum poena; ita etiam culpe similitudine Christus unâ cum latronibus damnatus esse videretur. Non dissimile verò est Judæos etiam sollicitasse, ut cum latronibus crucifigeretur, ut ignominiosior ejus esset mors. Cur autem medius inter duos latrones Christus positus fuerit, et humano Judæorum, et divino consilio factum esse arbitror. Judæorum quidem, ut ostenderent Christum facinorosorum hominum caput, et quasi ducentem esse; propterea in medio crucifigendum curant, ut eo contumeliosius homines genere Christi ignominiam magis augeant. Solent enim latronum duces cum sociis comprehensi et in medio eorum, et sublimiore loco suspendi. Divino autem, ut vita in medio peccatorum poneretur, ut qui eam vellet, acciperet. Mysterium eventus declaravit; ex duobus latronibus, inter quos crucifixus Christus erat, alter creditur, alter blasphemavit. Omnes ad se peccatores vocat, qui in medio omnium crucifixus est: *Et ego, inquit, si exaltatus fuero à terrâ, omnia traham ad meipsum,* Joan. 12, 52. Utrumque autem non effectus, sed voluntate: nam utrumque latronem, quasi unum cæterâ, alterum sinistrâ manu prehensens trahere ad se voluit, sed unum traxit, alterum non traxit, quia duci se unus passus est, alter non est. Invenit et Tertullianus aliud in hoc loco mysterium, semper, inquit, *Christus inter duos latrones crucifigitur, Christum Ecclesiam et Christi doctrinam appellans, quemadmodum Christus ipse aliquando vocat, Saul, Saul, quid me persequeris?* Act. 9, 4, cum non Chri-

pans, et psal. 108, 25: *Et ego factus sum opprobrium illis, viderunt me, et moverunt capita sua, id est, injicientes in me oculos deriserunt.* Et Ecclesias. 15, 8: *In novissimo deridibit te, et postea videns derelinquet te, et carni suam movebit ad te, id est, contra te, et Thron. 2, 15: *Plauserunt super te manibus omnes transientes per viam, sibilaverunt, et moverunt caput suum super filium Jerusalem.**

VERS. 42. — SI REX ISRAEL EST, DESCENDAT NUNC DE CRUCE. Non erat regis de cruce descendere, qui nihilo robustior, nihilo faciendis miraculis insignior ceteris hominibus sit necesse est, sed accommodatè ad rem, de qua agebatur, hæc verba intelligenda sunt. Eum enim regem intelligebant, qui Messias esset, et Filius Dei, qualem se Christus professus fuerat, ut apparet ex Marco, c. 15, 32: *Christus rex Israel descendat nunc de cruce, et ex Luc. c. 23, 35: *Alios saluos fecit, se salvum faciat, si hic est Christus Dei electus.**

VERS. 43. — CONFIDIT IN DEO, LIBERET EUM, SI VULT. Ostendunt sacerdotes cecitatem suam, quod contra se ipsos Scripturam proferant; nam hæc verba, quibus, ut Christo conviciarentur, uti sunt, apud Davidem, Psal. 21, 9, quem totum de Christo scriptum esse diximus, impiorum hominum sunt; qui non divinam solum providentiam, sed Deum etiam ipsam de medio tollebant, justumque, et Dei colentem Davidem irridebant, quid in adversis rebus Deo confideri: *Confidit, inquit, in Deo, liberet eum, quoniam vult eum, id est, quoniam amavit eum, scilicet Deum, quod dicitur, liberet ipsum Deus, quem amavit. Itaque eodem modo intelligendum est quod concisè hoc loco dicitur liberet eum, si vult, id est, si eum amat. Hebraismus enim est VELLE, id est, amare; in Græcis codicibus magis expressa sententia est, *ἠγάπησάν τόν υἱόν αὐτοῦ, et liberet eum, liberet tunc eum, si vult eum, id est, si amat eum eodem Hebraismo servato, nam ἠγάπησάν τόν υἱόν, Græci non dicunt. Efficunt etiam imprudentes sacerdotes, dum irridere Christum volunt, ut suâ ipsorum irrisione verum Christum eum esse probent, dum Davidis de illo predictam prophetiam implent; nam etsi de seipso ea verba David scripserat, quasi sibi ab adversariis suis dicerentur, minime tamen dubium est, quin suâ personâ, quod Christo eventurum esset, significaverit.**

VERS. 44. — IN IPSUM AUTEM, id est, eadem verba, aut aliis verbis eadem convicia, si tu es Christus, salvum te temetipsum, et nos, ut Lucas, 23, 39, explicavit.

ET LATRONES, QUI CRUCIFIXI ERANT CUM EO. Eodem numero, et iisdem verbis Marcus scribit. Lucas vero unum tantum latronem hæc convicia in Christum jactasse dicit. Multi itaque antiqui, magnique auctores putaverunt initio quidem utrumque latronem hujusmodi convicia Christo dixisse, postea vero alterum et miraculis, que patiente Christo fiebant, et singulari

non crediderint resurgenti, et tot miraculis in cruce factis.

VERS. 45. — SI VULT EUM, GR. *Si diligit eum.* LATRONES, sub initium fortasse, aut per syllepsim pluralis numerus pro singulari usurpatur.

ejus patientiâ, et mansuetudine animadversis in Christum credidisse, et latronem alterum conviciari pergentem reprehendisse. Origenes, Athan., serm. contra omnes hæreses, Hilarius, Chrys., Theoph., et Euth., hoc loco, et Juvenicus in Poematio, quod et Ambrosius, et Hier. et Beda probabile esse putant. Probabilior tamen aliorum sententia est, unum tantum fuisse latronem, qui conviciis in Christum usus fuerit, ut Cyprian., serm. de Pass. Domini; Cyril. Jerosol., Catech. communi 13; August., lib. 5 de Cons. evang., c. 16; Ambros., in Com. in Lucam; Hier., in Com. in hunc locum; Leo, serm. 2 de Passione; Greg., l. 27 in Job., c. 16, existimant. Quomodo autem

Matthæus, et Marcus plurali numero latrones blasphemasse dicant, haud difficile. Hier., Aug. et Amb. interpretantur esse syllepsim, quâ de uno plurali numero loqui solemus: quod Ambrosius et Augustinus multis Scripturarum probant exemplis. Psal. 2, 2. *Adversum reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus, cum unus tantum rex Herodes, ut Petrus, Act. 4, 26, 27, interpretatur, adversus Christum convenerit. Et ad Hier. 11, 53, 54: *Per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, obtulerunt ora leonum, exstinxerunt impetum ignis, cum solus Daniel quo leonum obtulerit, et vers. 37, lapidati, inquit, sunt, secuti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egenles, angustiati, afflicti, cum solus Isaias sectus fuerit. Observavit Euth. eo consilio evangelistas narravisse etiam latrones convicia in Christum jactasse, ut quæ quantasque contumelias passus fuisset, melius intelligeremus, cum non solum principes sacerdotum, et cæteri, qui eum in eum usque locum adduxerant; sed latrones etiam, qui ejusdem pœnæ socii erant, quique, ut hæc se, ita erga illum commiseratione commoveri debebant, conviciis eum affecerint. Judæos esse fuisse latrones vero simile est, et ex alterius confessione, qui tanquam Christum à Judæis expectatum etiam in cruce pendentem excepit, et ex alterius convicio, quod Judæorum more, eademque incredulitate ingerit. Scribit Lucas 23, 40, respondisse alterum latronem, et eum qui blasphemabat reprehendisse, *Neque tu, inquit, times Deum quod dicitur, quæ pauca verba variè inter se juncta varias possunt interpretationes admittere. Primam, si sic jungantur, nec times Deum, ut illud, nec, referatur ad, times, id est, non solum non amas, et revereris Deum, sed ne times quidem, quemadmodum recentiores quidam interpretes exponunt, quorum sententia possunt interpretari admittere. Primam, quia non dubito, quod bonus ille, et fidelis latro perversum illum latronem cum Judæis voluerit comparare, quæ comparatio in illa dictione nec obscure delitescit, quasi dicat, non solum isti, qui pœnâ carent, sed nec tu, qui in eadem es pœnâ, Deum times. Secundam si sic, nec Deum tu times, ut sit sensus non solum homines, sed nec Deum quidem times, ut alii nonnulli explicant quorum sententiam idcirco non probo, quia nec ingeniosa,***

neque ad rem accommodata est. Nullam enim hoc loco emphasim habebat, ut fidelis latro diceret, non solum homines, sed ne Deum quidem times. Itaque dubium mihi non est, quin ad hunc modum conjungenda sint verba, *neque tu times Deum, etiamsi Græcè transposita sint *ὁδὸν ὁδὸν τὸν Θεόν*, quod rectè noster interpres intelligens transpositis verbis trajectionem illam paulò obscuriorem dissolvit. Sensus ergo est, non solum isti, qui cum nihil pœnâ patiuntur, nullâ pœnarum istius hominis miseratione commoventur, quin potius metâs Dei oblii, contumelias in eum jaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem afflictis pœnâ, non conviciari, sed miserari debuisti, Deum times, sed ejus potius, sicut cæteri, timoris oblitus afflictio afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es, aut quod in eadem damnatione es, ut noster verus interpres *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς*, quæ verba obscura etiam sunt. Quibusdam novis interpretibus valde nova quædam placuit interpretatio, *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς*, id est, quia in ipsâ damnatione es, quasi dicat, cum animam jam agas, et in supremo supplicio veriseris, Deum non times. Quam interpretationem verba Græca pati non possunt: non enim dixisset evangelista, *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς* est, sed, *ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ κληρονομῶς* est: sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca verba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem. Cæterum quia eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas existit, cum quâ damnatione, id est, cum quâ pœnâ (pœnam enim damnationem, aut, ut Græcè est, *κλήρονομῶς* appellari manifestum est) latronis damnatio comparatur. Quidam cum Judæorum damnatione comparant, tanquam sensus sit, *neque tu times Deum magis quam isti Judæi, cum eadem, quâ illi pœnâ, propter contumelias in Christum jactatas dignus sis. Quæ explicatio, nostrâ, quam paulò ante exposuimus, opinionem videtur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neque tu, cum Judæis collatum fuisse. Alii comparationem cum alterius latronis pœnâ fieri existimant, quasi dicat, cum eadem, quæ ego, patiaris, tamen non magis, quam cæteri Deum times. Hanc interpretationem idèò rejicio, quia abs re est. Credo ergo inter latrones, et Christi pœnam fieri comparationem, ut sensus sit, cum in eadem, quâ Christus, pœnâ veriseris, et, quod plus est, tu quidem meriti, ille verò immeriti, tamen neque pœnæ societas, nec ejus te movet innocentia, ut ejus misereare; hic enim sensus rectè in hunc locum cadit 41: *Et nos quidem justè, hic verò nihil mali gessit.* Præcedentis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadem, in quâ Christum, pœnâ esse; videri poterat in eadem etiam culpâ Christum esse significare, corrigi exponendo sententiam, et nos quidem justè: *hic autem nihil mali gessit.* Præter se cum altero latrone connumerat, ut modestior, et melior sit reprehensio; nec enim videri poterat latronem nimis acerbe aspergebatur reprehendere, qui sese unâ cum illo reprehendebat, nihil mali gessit, *ὁδὸν ὁδὸν*. Non placet mihi nova versio****

neque ad rem accommodata est. Nullam enim hoc loco emphasim habebat, ut fidelis latro diceret, non solum homines, sed ne Deum quidem times. Itaque dubium mihi non est, quin ad hunc modum conjungenda sint verba, *neque tu times Deum, etiamsi Græcè transposita sint *ὁδὸν ὁδὸν τὸν Θεόν*, quod rectè noster interpres intelligens transpositis verbis trajectionem illam paulò obscuriorem dissolvit. Sensus ergo est, non solum isti, qui cum nihil pœnâ patiuntur, nullâ pœnarum istius hominis miseratione commoventur, quin potius metâs Dei oblii, contumelias in eum jaciunt, sed ne tu quidem, qui cum eadem afflictis pœnâ, non conviciari, sed miserari debuisti, Deum times, sed ejus potius, sicut cæteri, timoris oblitus afflictio afflictionem addis. Hoc est *neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es, aut quod in eadem damnatione es, ut noster verus interpres *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς*, quæ verba obscura etiam sunt. Quibusdam novis interpretibus valde nova quædam placuit interpretatio, *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς*, id est, quia in ipsâ damnatione es, quasi dicat, cum animam jam agas, et in supremo supplicio veriseris, Deum non times. Quam interpretationem verba Græca pati non possunt: non enim dixisset evangelista, *ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κληρονομῶς* est, sed, *ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ κληρονομῶς* est: sic enim Græci loquuntur. Significant ergo Græca verba non ipsam damnationem, sed eandem damnationem. Cæterum quia eadem damnatio non nisi per comparationem dicitur, alia ex hoc verbo difficultas existit, cum quâ damnatione, id est, cum quâ pœnâ (pœnam enim damnationem, aut, ut Græcè est, *κλήρονομῶς* appellari manifestum est) latronis damnatio comparatur. Quidam cum Judæorum damnatione comparant, tanquam sensus sit, *neque tu times Deum magis quam isti Judæi, cum eadem, quâ illi pœnâ, propter contumelias in Christum jactatas dignus sis. Quæ explicatio, nostrâ, quam paulò ante exposuimus, opinionem videtur confirmari; diximus enim latronem verbis illis, *neque tu, cum Judæis collatum fuisse. Alii comparationem cum alterius latronis pœnâ fieri existimant, quasi dicat, cum eadem, quæ ego, patiaris, tamen non magis, quam cæteri Deum times. Hanc interpretationem idèò rejicio, quia abs re est. Credo ergo inter latrones, et Christi pœnam fieri comparationem, ut sensus sit, cum in eadem, quâ Christus, pœnâ veriseris, et, quod plus est, tu quidem meriti, ille verò immeriti, tamen neque pœnæ societas, nec ejus te movet innocentia, ut ejus misereare; hic enim sensus rectè in hunc locum cadit 41: *Et nos quidem justè, hic verò nihil mali gessit.* Præcedentis sententiæ correctio est. Dixerat alterum latronem in eadem, in quâ Christum, pœnâ esse; videri poterat in eadem etiam culpâ Christum esse significare, corrigi exponendo sententiam, et nos quidem justè: *hic autem nihil mali gessit.* Præter se cum altero latrone connumerat, ut modestior, et melior sit reprehensio; nec enim videri poterat latronem nimis acerbe aspergebatur reprehendere, qui sese unâ cum illo reprehendebat, nihil mali gessit, *ὁδὸν ὁδὸν*. Non placet mihi nova versio****

quorundam, qui *heros* insolens transferunt. Nam etsi id *Græcum* verbum aliquandò significat, tamen hoc loco aliud significet necesse est: quia insolens dicitur quicquid novum, et inusitatum est, quamvis malum non sit, et manifestum est hoc loco non pro re inusitata, sed pro mala verbum *heros* positum esse, cum latro dicere voluerit Christum omni vacare culpa. Melius per periphrasim ejus dictionis vis explicari potuit, *ὄδδὲ ἕρονος*, nihil quod virum bonum non deceat, quibus verbis indicare latro ille voluit non solum nullum magnum scelus, sed nullum etiam vel levissimum peccatum in Christo esse. Nihil enim ulla reprehensione dignum egisse, hoc est, *ἕρονος*. 42: *Et dicebat ad Jesum, Domine, memento mei, cum veneris in regnum tuum*, *εἰ γὰρ ἔκαστε ἐσὺ*, in regno tuo. Itaque non est sensus, cum veneris ad regnandum sed cum veneris jam regnans; cum veneris non ad acquirendum regnum, sed regno jam acquisito, quemadmodum venturus ad iudicium est. Brevis, sed plena sententiæ confessio. Paucis enim verbis, et regem, et Deum Christum constituit; regem, cum dicit: *Cum veneris in regnum tuum*: Deum, cum dominum vocat, et eum ita regem facit, ut condonare peccata possit. *Memento*, inquit, *mei*. Et hic eum resurrecturum indicat; nec enim rogasset, quem animam exhalantem videbat, ut sul, cum in regnum suum venisset, memor esset, nisi et resurrecturum, et post resurrectionem regnaturum credidisset. Quæ confessio, cum ipsa per se admirabilissima est, tum consideratis temporis, loci, et personarum circumstantiis admirabilior: ut Chrysostomus, hom. 2, de Cruce et Latrone, et Leo, serm. 2, de Passione adnotaverunt. *Quæ*, inquit Leo, *istam fidem exhortatio persuasit? Quæ doctrina iniecit? Quis prædicator accendit? Non viderat prius acta miracula, cessaverat tunc languentium curatio, cæcorum illuminatio, vivificatio mortuorum; ea ipsa, quæ mox erant agenda, non aderam, et tamen Dominum confiteor, et regem, quem videt supplicii sui esse consortem. MEMENTO MEI*. Modesta postulatio; nec enim petit, ut se participem regni sui faciat, aut ut aliquem honoratiorem in eo, quam ceteris, locum tribuat, non ut ad dexteram, vel ad sinistram ejus sedeat, quemadmodum uxor Zebædei pro filiis suis postulaverat, cap. 20, 21, sed tantum dicit, *memento mei*, quasi dicat ne me excludas, ne habeas peccatorum meorum rationem, sed pro tuâ misericordiâ et benignitate vel ad ultimum me locum admittite. Rectè ex hoc loco D. Aug., lib. 6 contra Julianum, c. 5, purgatorium probavit; videbat enim latro se paulò post moriturum esse, et oravit tamen Christum, ut sui post mortem memor esset, id est, peccata sibi condonaret; credebatur ergo Judæorum instructus religione etiam post mortem peccata remitti, quod alibi quam in purgatorio fieri non potest, 45. *Et dixit illi Jesus: Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Tria hunc locum verba difficile reddunt: *Hodie, in paradiso, mecum*. Ad verbum *hodie*, quidem, cum sententiam intelligere non possent, ad preterita retulerunt, quasi dicat Christus: *Amen dico tibi hodie, non hodie mecum in pa-*

radiso, quemadmodum Theophylactus recitat. At insipida et enervis sententia esset; quam enim emphasim habuisset? Amen dico tibi hodie; potius utique dixisset: Amen dico tibi nunc. Alii, meo quidem iudicio, etiam absurdius, illud *hodie* ad extremum iudicium extendunt, tanquam dixerit Christus: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*, id est, post resurrectionem et ultimum iudicium. In quâ tamen sententiâ nonnulli minimè mali auctores fuisse videntur ex his qui sanctorum animas ante supremum iudicium beatas fore non crediderunt, quorum magnus numerus fuit. Hoc si dicere Christus voluisset, non bene latronis respondisset precibus. Nam etsi tantum illi quantum petiverat concessisset, ut tunc, cum in suum regnum veniret, sui memor esset, tamen perspicuum est ex Christi oratione plus eum latroni quam petiverat concedere voluisse. Petiverat latro, *memento mei*, id est, dimitte mihi peccata mea; respondit Christus: *Mecum eris in paradiso*, id est, non solum tibi peccata remittam, sed optimo te loco collocabo, hoc est, in paradiso inducam, idque mecum, quasi dicat: Juxta me, ubi ego ero, ut alio loco dicit: *Ut ubi ego sum, illic et minister meus sit*, Joan. 12, 26. Petiverat latro non ut statim, sed ut cum in suum regnum veniret, recordaretur sui, respondit Christus: *Hodie mecum eris in paradiso*, non tam longè differam preces tuas, quod post multa secula tibi dari postulas, hodie donabo. Illud ergo, *hodie*, illi latronis verbo: *Cum veneris in regnum tuum* respondet, quod miror interpretes non observasse: solus Augustinus, in libro contra Felicianum, cap. 115, videtur animadvertisse. Hoc ergo est *hodie*. In paradiso autem diversissimis sententiis et veteres et recentiores auctores interpretantur. Alii in paradiso, id est, in cælo, ut Cyrillus Jerosolym., catech. communi 15, Gregorius Nyssenus, sermone de Resurrectione Domini, Chrysostomus, hom. 2, de Cruce et Latrone, et D. Augustinus, tractatu in Joannem 5. Si roges quomodo eo die latro in cælo cum Christo esse poterit, cum Christus non nisi post quadraginta dies in cælo ascenderit, respondent partim nonnulli horum auctorum, partim ii qui eorum complectuntur opinionem, Christum, quatenus Deus est, ubique esse, idèque et in cælo eo die fuisse. Magnorum licet auctorum sententia sit, probari mihi non potest, quia oculis ipsis cernere mihi videor voluisse Christum significare non solum latronem, sed se etiam ipsum eo die in eo paradiso futurum fuisse, ubi tunc cum hæc dicebat, non esset. Est enim in hæc sententiâ et tacita quædam personarum similitudo, et locorum antithesis, quasi dicat: Sicut nunc mecum in eadem penâ esse, ita mecum hodie in eodem eris paradiso. Alii exponunt, *in paradiso*, id est, in loco Adæ, ubi terrestris fuit paradiso, ut Theophylactus et Euthymius. Sed hi auctores solam paradisi vocem secuti, Christum post mortem unâ cum latrone in Mesopotamiam sine causâ deducunt, aut ubicumque tandem paradiso ille fuit. Quid acturus eò Christus se post mortem contulisset? aut quid latroni dedisset beneficii, quòd eo in loco posuisset, ubi nihil esset nun-

percepturus voluptatis, paradiso jam deserto atque vastato? Sunt qui putent nullum certum designari locum, sed paradiso appellari ubicumque Christus sit, et undecumque Deus videatur; quia ergo anima latronis Christum secutura erat, Denique eo die visura, in paradiso cum eo futura esse dicitur. Multi recentiores interpretes magno favore hanc sententiam prosequuntur, ejuisque auctores Augustinum et Bedam citant, quàm verè ipsi viderint. Interpretationem certè cujuscumque auctor sit, approbare non possum, et quia Christus de eo, ut diximus, loquebatur paradiso, ubi tunc ipse non erat. Si autem paradiso nihil aliud est quàm locus unde videtur Deus, cum in cruce penderet, in paradiso erat; Deum enim videbat, et, ut omnes theologii consentiunt, nunquam beatus esse desiit. Valdè me iudicium meum fallit, nisi paradiso hoc loco Abrahæ sinus appelleret, ubi viri sancti, interim dum cœli aditus patefieret, detinebantur; ille enim locus pro paradiso et requietis loco habebatur. In eum enim, tanquam in locum voluptatis, aut certè quietis, moriurus Lazarus ab angelis deportatus esse dicitur, Luce 16, 22. Ergo, quia in eum locum eodem die Christus descensus erat, ut sese sanctis illis patribus ostenderet, et spiritibus, qui ibi detinebantur, Evangelium predicaret, ut Petrus, 1 epistola, cap. 5, 19, docet, et ut inde rediens captivum duceret captivitatem, ut Ephes. 4, 8, D. Paulus interpretatur; ad eum locum latroni promittit se eum eadem die deducturum. Minis mihi hæc sententia placeat, si me tantum esset. Nunc vero, aut vehementer fallor, aut in eadem sententiâ multi fuerunt auctores Justinus, quæst. 76 ad Orthodoxos, Athanasius, in Epistola ad Epictetum, Aug., l. 12 de Gen. ad litter., c. 34. Prudentius, in hymno in exequiis defunctorum:

*Sed dum resolvable corpus
Revocas, Deus, atque reformas,
Quânam regione jubebis
Animam requiescere puram?
Gremio senis abditæ sancti
Recubabit, ut est Eleazar,
Quem floribus undique septum
Dites procul aspiciunt ardens.
Sequimur tua dicta, Redemptor,
Quibus atrâ morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.*

Hinc perspicuum est quomodo tertium illud verbum, *meum* intelligendum sit, id est, ubi ego etiam ero, quò ego iturus sum. Rideo cum in hunc locum commentarios hæreticorum lego. Hinc, inquit, colligitur non esse purgatorium, et nunquam culpam sine penæ remissione remitti, cum latroni utraque simul remissa fuerit, nec post mortem ad purgatorium relegatus, sed ad paradiso deductus sit. Scilicet tam stupidi sunt, ut ex uno exemplo generalem legem colligant. Latroni non fuit purgatorium, ergo nemini est; latroni remissâ culpâ, et penâ remissa est; nemini ergo cum culpa remittitur, penâ reitinetur. Isto sanè modo neque paradiso, neque infer-

nus esset. Nam non dico alteri latroni, qui cum hoc crucifixus erat, sed infinitis etiam hominibus, qui damnati sunt: Paradiso non est; an colligemus: Nemini ergo est? Non solum huic latroni, de quo agimus, sed etiam apostolis, multisque aliis beatis infernus non est, nemini ergo est? Utinam error vera esset sententiâ! infinitis enim, quibus à Deo punimur, malis careremus. Quis negat morbos, miserias hujus vite, mortem ipsam originalis peccati penam esse? Atqui remissâ originalis peccati culpâ, penæ istæ retinentur. Quis ignorat Davidi adulteri culpâ remissâ, retentam fuisse aliquam penam? 2 Reg. 12, 15, 14: *Dixitque Nathan ad David: Dominus quoque transtulit peccatum tuum; non morieris; veritatem quoniam blasphemare fecisti inimicos nomen Domini, propter verbum hoc filius quinquatus est tibi, morte morietur*. Ad hunc locum pertinent quæ scribit Joannes, cap. 19, 25, 26, 27: *Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus et soror matris ejus Maria Cleopha, et Maria Magdalene, de quibus, vers. 56, dicemus. Cum vidisset ergo Jesus matrem et discipulum stantem, quem diligebat, dicit matri suæ: mulier, ecce filius tuus; mulierem, ut opinor, non matrem appellat, ut desertam, et viduam significet; cum autem dicit: *Ecce filius tuus*, non commendat illi discipulum, sed ipsam discipulo, quasi dicat non omnino te desertam derelinquo; iste discipulus meas erga te implebit vias teque consolabitur, tuebitur et egentem alet. *Deinde dicit discipulo: Ecce mater tua*; contrario sensu propter personarum differentiam hæc verba intelligenda sunt. Nunc enim non discipulum matri, sed matrem discipulo commendat, quasi dicat: Hanc deinceps loco habeas matri, eam coles, eam solabere, eam defendes, eam ales.*

VERS. 45. — A SEXTA AUTEM HORA. Existit hoc loco difficilis questio de horâ, quâ Christus crucifixus fuit. Nam Marcus, cap. 15, 25, horâ tertiâ crucifixum fuisse dicit. *Erat*, inquit, *hora tertiâ, et crucifixerunt eum*, unde colligunt quidam, cum tenebræ factæ sunt, per tres jam horas Christum in cruce pendisse; nec enim, quod Marcus scribit, Matthæo contrarium est, qui quamvis non exponat quâ horâ Christus crucifixus fuerit, cum tamen dicit horâ sextâ post vestimentorum distributionem, post Judæorum in Christum jam crucifixum blasphemias, post Christi et latronis colloquium factas fuisse tenebras, non obscure indicat eum ante horam sextam fuisse crucifixum; repugnare autem Marco Joannes videtur, qui horâ circiter sextâ Christum à Pilato damnatum dicit, cap. 19, 14: *Erat*, inquit, *parascæve Pasche; hora quasi sexta*. Itaque non solum tertiâ, ut ait Marcus, sed ne sextâ quidem horâ, quâ Mattheus tenebras eo jam crucifixum factas fuisse dicit, crucifigi potuit, cum tam multa inter damnationem et crucem facta fuerint. Ductus à militibus in prætorium Christus, flagellatus, coronatus spinis, indutus purpurâ, multis modis ilusurus;

VERS. 45. — A SEXTA HORA, in ipso meridie: STEPEX UNIVERSAM TERRAM, cujus rei meminit Phlegon, Adriani libertus, apud Eusebium.

deinde ad locum Calvarie lentè, ut homo tantoperè fatigatus, et crucem portans progredi poterat, ductus est, que omnia vix unà integrè horà fieri poterant. Hunc nodum duobus modis solvit Augustinus, tract. in Joan. 116, et lib. 5, de Cons. evang., cap. 45. Primum, horà tertià, ut ait Marcus Christum non militum manibus, sed Judæorum linguis fuisse crucifixum; tertià enim horà Judæos apud Pilatum clamavisse: *Crucifige, crucifige*. Non potest meo iudicio hæc interpretatio cum evangelistarum verbis coherere; Marcus enim non de illà metaphoricà linguarum, sed de verà Christi crucifixione loqui ex eo manifestum est, quòd continenter dicit eum crucifixum, et ejus vestimenta divisa. Deinde quia jam ante dixerat, vers. 14, clamasse coram Pilato Judæos: *Crucifige eum*. Quid illi nunc in mentem venisset, ut iterum diceret Christum Judæorum linguis crucifixum? Denique ex Mattheo, et Marco, et Lucà perspicuum est Christum ante horam sextam fuisse crucifixum, quia omnes hi tres evangelistæ scribunt eo jam crucifixo factas fuisse tenebras. Itaque non potuit horà sextà crucifigi, multò etiam minùs à Pilato condemnari. Quare si aliter evangelista Marcus, aut Joannes interpretandus est, potius interpretandus est Joannes, cujus sententià minùs videtur posse cum cæterorum evangelistarum sententià convenire. Alterà D. Augustini solutio est, Christum horà sextà non diei, sed noctis, ut ait Joannes, condemnatum fuisse: horà verò tertià non noctis, sed diei, ut ait Marcus, fuisse crucifixum; nec enim dixisse Joannem horà sextà diei, aut absolutè horà sextà, sed cum adjectione horà sextà Parascæves; erat, inquit, *Parascæve Pascha hora quasi sexta*. Parascæve autem erat non solum dies, sed etiam nox, aut, ut D. putat Augustinus, nox potius quàm dies. Hæc interpretatio vel ipsi Augustino minùs, quàm altera, probabilis visa est: et verò facilius etiam, quàm altera, refutari potest. Docuimus supra, et ex Lucà, cap. 22, 66, certum esse prius diem illuxisse, quàm Christus ad Pilatum duceretur: ergo etiamsi simul atque coram Pilato stetit, damnatus fuisset, non potuisset horà noctis sextà damnari. Adde quòd multa ante damnationem, postquam ad Pilatum ductus est, intercesserunt; multis Pilatus tergiversationibus conatus est Christum absolvere: examinavit eum diligenter, an ipse rex Judæorum esset; misit ad Herodem, remisit Herodes; flagellis remissum occidit. Sunt qui conjecturam faciunt apud Marcum scriptorum culpà vitium esse numerum, et pro *sexta*, scriptum esse *tertia*; facilem enim et lubricam pro notas quibus apud Græcos numeri scribi solent, erroris viam fuisse. Scribunt *sæx* notã que cum litterà significante *tria* planè admodum confundi potest, adeò ut facile fuerit propter notarum similitudinem, unam pro altera ponere. Nimis audax semper mihi hæc conjectura visa est, et quia non alio nititur argumento, quàm quòd, qui eã utuntur, non possint hujus loci difficultatem explicare, et non debeamus, ut Scripturam interpretemur, corrumpere. Deinde, quia, ut vera conjectura esset, locus tamen non explica-

retur. Fingamus enim dicere Marcum horà sextà crucifixum fuisse Christum, quomodo horà sextà crucifigi potuit, cum Joannes dicat horà sextà fuisse condemnatum, et inter condemnationem et crucifixionem necesse sit unã, ut minimum, horã interesseri? Quomodo Mattheus et Lucas, ipse etiam Marcus scribunt horà sextà, cum multo ante crucifixus fuisset Christus, tenebras fuisse factas? Adde quòd ipse Marcus postea, vers. 55 scribit *γρηγορώς δὲ ἄρα τῆρας, facta autem horà sextà*, cum ante dixisset horà tertià crucifixum, horam sextam illi horæ, quã crucifixus fuerat, opponens; hæc enim viam habet participium illud *γρηγορώς facta*, quasi prius facta non esset, et adversativa particula *ἰαυτὴν*, per quam eum horam illi, quã dixerat Christum fuisse crucifixum, opponit. Itaque si quis evangelistæ locus corrigendus esset, Joannis potius locus, ut nonnulli etiam putant, corrigendus videtur, ut pro horà sextà apud illum tertiam legamus. Sed et hoc est scripturam non corrigere, sed vitare, et eadem manebit questio, quomodo poterit Christus horà tertiã damnari, cum dicat Marcus horà tertiã fuisse crucifixum, cum unã, ut minimum, horã post damnationem crucifixus fuerit necesse sit. Res erat facilis, et ab ipso etiam Lyrano jam explicata, nisi multi interpretes, dum nimis diligentes et subtiles esse volunt, difficilem reddidissent. Diximus, cap. 20, 5, Hebræos diem in duodecim horas, quas astronomi usuales et inæquales vocant, distribuisse; duodecim rursus horas in quatuor partes, sicut et horas noctis, dividebant, nisi quòd quatuor ille noctis partes propriam habebant nomen militare, et custodie, aut vigiliæ dicerentur, quia milites qui excubias noctu agebant, terras singuli horas vigilabant. Quatuor autem partes diei, quarum singula tribus constabant horis, quia proprio carebant nomine, à fine precedentis partis diei nomen accipiebant. Itaque totum trium horarum spatium, quod inter solis ortum et horam diei tertiam interjectum erat, ab horà tertiã, que ultima erat, horã tertiã vocabatur, si quis propriè verèque loqueretur. Obtinuit autem apud eos, ut apparet, consuetudo, quod videmus apud nos etiam obtinuisse, ut horæ sequentes ex precedentibus nomen acciperent, sicut nos, postquam meridianæ horæ signum datum est, usque ad horam primam, aut certè usque ad majorem horæ partem, meridianam horam appellamus, cum propriè non meridianam, sed prima pomeridianam sit; nam meridianam ea est, quæ ab undecimã inchoatur, et duodecima finitur. Itaque aliquando dicimus de spatio loquentes, quod inter undecimam est, esse horam undecimam, aliquando esse duodecimam, nunc à principio, nunc à finè nomen accipientes. Eadem prorsus consuetudine Marcus et Joannes locuti sunt. Nam quia Christus et damnatus et crucifixus fuit eo temporis spatio, quod est inter finem horæ tertiæ, quod idem sextæ initium erat, et finem sextæ, quod erat initium nonæ, Joannes ex fine spatium illud appellans vocavit horam sextam, Marcus ex initio vocavit tertiam; sed quia non est vero simile Joannem sextam

horam vocaturum fuisse, nisi spatium illud ad finem sextæ inclinatum fuisset, sicut non solemus horã primam pomeridianam appellare, nisi cum meridia et semis transacta est; credendum est Christum per horam decimam et semis, si nostro more horas numeremus, damnatum fuisse; respondebat enim horã tertiã nonæ nostræ, sextã duodecimæ; tertiã et semis erat decimã et semis: eo ergo tempore damnatus est Christus; idè Joannes scribit horã quasi sextã, damnatum esse; post unam circiter horam nostram, id est, horã undecimã et semis crucifixus est, quam Marcus horam tertiam appellat; quia totum illud spatium horarum ab horã tertiã usque ad sextam horã tertiã vocabatur. Itaque per *damidatam* horam crucifixus jam fuerat Christus, cum tenebræ factæ sunt, quã dimidiã horæ parte et vestimenta à militibus distributa, et convicia à Judæis in Christum jactata, et latroni paradisi promissus est. Unde sequitur veram non esse quorundam opinionem, qui docent Christum per sex horas, id est, à nonã matutinã usque ad tertiam pomeridianam in cruce vivum pendens; Non potuit enim hæc ratio, quam exposuimus, plus quatuor horis vivus in cruce pendere, cum post horam undecimam crucifixus fuerit; horã nonã, id est, tertiã pomeridianã, aut paulò post expiraverit, ut constat ex versu 46 et 50. Notarunt Origenes et Theophylact. Christum eã horã crucifixum fuisse, quã Adamus peccaverat, qui circa meridiem peccasse traditur. Alii quã horã Adamus è paradiso ejectus fuerat, eadem Christum paradisi oclusam januam moriendo rescrasse, Beda et Theophylactus. Crucifixum etiam dicit sextã horã Lucas 23, 44: *Erat autem ferè hora sexta*, non quòd non esset sexta, sed aut quòd satis non esset certus, nam horã sexta completa jam esset, aut certò noluerit affirmare. Adjecit, *ferè*, ut solemus, cum tempus describimus, et non magni refert præcisè temporis punctum notare. Horam enim fuisse sextam, et Matth. hoc loco, et Marcus 15, 55, affirmant *γρηγορώς δὲ ἄρα τῆρας, facta autem horà sextã*. Exprimunt autem tres evangelistæ sextam horam, id est, meridianam, quò majus miraculum apparet, tunc cum maxime sol medio cæli cursu vigeret, tenebras fuisse factas; sicut Amos dixerat, cap. 8, 9: *Occidet sol in meridie*. Contraria enim videntur esse, idèdè magis mirabilia, solem in meridie esse, et occidere. Eo etiam consilio, ut opinor, sextam horam evangelistæ notaverunt, ne quis tam illustre miraculum, et meridianã lucè clarius obscurare conaretur dicens non veras fuisse tenebras; sed quia aut matutinum, aut vespertinum erat tempus, alicujus grandioris nubis objectu visas fuisse tenebras, quò verè tenebræ non erant.

TENEBRÆ FACTÆ SUNT. Non arbitror tam densas, tamque obscuras fuisse tenebras, quàm mediã nocte, neque sole, neque lunã lucente esse solent: sed quales obscurato plenè eclipsi sole fieri videmus. Nam neque Christi mater et Joannes, discesserunt, neque milites et cæteri qui aderant quos non Christi amor, ut discipulum, et matrem, juxta crucem retinebat. Mirum enim

profectò fuisset, si cum per tres integras horas tam densas quàm noctis vidisset tenebras, non discessissent. Quã ratione tenebræ illæ factæ fuerint, quia evangelistæ, non exponunt, certè scire non possumus: conjecturis quod vero simillimum videatur, consequi possumus. Nonnulli naturalem solis eclipsim fuisse dixerunt, ut miraculè magnitudinem elevaret: homines scilicet Christianæ religionis inimici, ut Origenes, et Hieronym. hoc loco referunt, à quibus faciliè est eorum impietas, inscitique refutata. Erat Paschæ tempus, quod nunquam nisi in diem 15 lune primi mensis incidebat, cum plenissima luna est: solis autem eclipsis, quæ inæqualitate cursus naturalis astrorum fit, non potest nisi novã fieri lunã. Tunc enim cum sole conjungitur, et inter ipsam, et aspectum nostrum interposita ejus nobis lumen auferit. Alii per eclipsim quidem solis factas fuisse tenebras, non quidem naturalem, sed supra naturam. Cùm enim lunã à sole dimidiã cæli parte distaret, ut solet, cùm plena est, jubente Deo cessasse retrò, et ad solis locum rediisse, eumque obscurasse, quemadmodum petente Ezechii rege, solem decem gradibus contrario cursu recurrisse legitur, Isai. 38, 8. Hæc sententiã, auctore Origene et Dionysio Areopagitã in Epistolã ad Polycarp., ubi se, cum in Ægypto tunc esset, eam cum Apolloniani familiaris suo cum eclipsim præter naturam legem factam notavisse scribit, ferè apud omnes jam Catholicos obtinuit; et est ipsa per se sine ullo etiam auctore valdè probabilis. Illud tantum videtur repugnare, quòd, ut paulò post dicturi sumus tenebræ illæ non nisi in Judæa factæ sunt. Itaque non poterunt in Ægypto loco tam longè dissito apparere. Sed hæc ipsam objectionem postea dissolvemus. Alii tamen auctores per ratiorem subtractionem solem obscuratum fuisse putant quasi puderet eum tantum videre seculis, ut Hieronym. interpretatur. Alii per nubium densarum oppositionem factas arbitrantur tenebras quemadmodum in Ægypto olim per nebulas factas fuisse legitur, ita ut Ægyptii non viderent, Hebræi viderent, Exodi 10, 22, 23. Ita Origenes sentit, et, ut videtur, Chrysost., homil. in Matth. 89, et Theophyl. et Euthym., in Comment. Quare facta fuerint non est abs re querere. Quidam ad significandum Judæorum cæcietatem factas fuisse dicunt, ut Leo, serm. 10 de Passione: *Sed his, inquit, vobis vestris stultis, atque blasphemis reddunt omnia elementa responsum, et unam in vos sententiam ferunt. Cælum, terrã, sol, sideraque indignos vos suo ministerio protestantur terribili notu, insolitoque defectu tenebras mundo vestre cæcietatis ostendunt. Alii in tanti sceleris detestationem obscuratum fuisse solem, ut Hieronymus scribit: *Videtur, inquit, mihi clarissimum lumen mundi, hoc est, luminare majus retraxisse radios suos, ne aut pendente videret hominem, aut impii blasphemantes sua luce fruerentur*. Quam etiam rationem indicavit Leo. Alii ad significandum Christum justitiæ solem occubuisse, *occidet*, inquit Amos, cap. 8, 9, *sol in meridie*, sic Cyrillus Hierosolym., catechesi communi 15. Alii ad declarandum divinam iram, ut nonnulli recentiores putant interpretes, quorum opinionem eo*

probabilioris censeo, quod Scripturarum phrasi consentanea sit. Sole enim Scriptura divinam in homines iram solis obscuritate declarare, quod homines divini experti iram, atque severitatem usque adeo attoniti esse solent, ut solem ipsum videre non videantur sicut et vulgo, cum magnam alicui poenam comminatur, dicere solemus. Efficaciam ut inmeridie stellas videns, id est, ut nox tibi esse videatur; quia plenis lacrymarum oculis solem cernere non poteris. Sic Jerem. 15, 9: *Infirmata est, quae peperit septem, deficit anima ejus, occidit et sol, cum adhuc esset dies, confusa est, et erubuit; et Ezechiel. 32, 7, 8, cum Deus Pharaoni, Aegyptioque magnam calamitatem minaretur: Operari, inquit, cum extinctus fueris, caelos, et nigretate faciam stellas ejus, solem nube tegam, et luna non dabit lumen suum; omnia luminaria caeli macerare faciam super te, et dabo tenebras super terram tuam, dicit Dominus Deus; et Joëlis 2, 10: A facie ejus, id est, propter iram ejus, contrahunt terra, moti sunt caeli, sol, et luna obtenebrati sunt, et stellae retraxerunt splendorem suum; et vers. 30 et 31: Dabo prodigia in caelo et in terra, sanguinem, et ignem, et vaporem fumi; sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, et horribilis, et capite 5, 14, 15, 16: Populi, populi in valle concisionis, quia iuxta est dies Domini in valle concisionis, sol, et luna obtenebrati sunt, et stellae retraxerunt splendorem suum. Et Dominus de Sion rugiet, et de Hierusalem dabit vocem suam, et moventur caeli et terra. Illud etiam, quod paulo ante posuimus, Amos 8, 9: *Occidet sol in meridie*, de divina irâ dictum est. Alii ad expergelandos Judaeos, obscuratum existimant fuisse solem, ut miraculi magnitudine commoti Christum agnoscerent; non improbo; sed tamen mihi ea potissimum de causâ et tenebrae, et cetera miracula, quae Christo moriente contigerunt, facta fuisse videntur, ut Christi testarentur divinitatem. Nam, ut supra me dixisse memini, ita Deus filium suum damnari, ita mori voluit, ut in ipsâ damnatione, in ipsâ crucis ignominia, in ipsâ morte ejus non solum innocentia, sed etiam divinitas maximè eluceret, ne fortè si absque miraculis mortuus fuisset, purus homo crederetur; eò etiam magis, quod cruci affixus finiret vitam, ne inde descenderet, clamantibus Judaeis: *Si filius Dei est, ascendat de cruce et credimus*. Cruci ergo sapientissimo Dei consilio multa magnaque miracula opponuntur, ut fides, quae crucis ignominia infirmari poterat, miraculorum multitudine magnitudineque roboraretur. Alia in hunc locum superest questio, quam latè tenebrae illa diffusae fuerint. *Matthaeus super universam terram facta fuisse dicit, idemque Marcus 15, 35, et Lucas 23, 44, aliis licet verbis confirmant*. Itaque multi boni auctores, ut Chrysostomus, Euthymius, et Theophylactus toto terrarum orbe tenebras illas factas fuisse putant, idque confirmant, quòd in epistola ad Polycarpum Dionysius scribit se, in Aegypto cum esset, eas vidisse. Magis Origenes probo sententiam, qui super solam Judaeam factas existimat, et quia*

propter solos Judaeos, eosque ubi Evangelium Christus predicaverat, facta sunt, ut ejus divinitas, ut paulò ante diximus, doctrinaque confirmaretur, et quia vero simile non est neminem ex tam multis Graecorum, et Latinorum historicis rem tam mirabilem, tam universam memoriae proditum fuisse, si toto terrarum orbe facta, cognitaque fuisset. Adde ego non fieri quidem potuisse, ut per universam terram, id est, per totum penitus terrarum orbem horâ sextâ tenebrae fierent, cum in mediâ orbis terrarum parte nox tunc fuerit, et in plerisque aliis partibus ubi dies erat, horâ certè sextâ, id est, meridiana esse non poterit, cum diversis in locis diverso tempore merides sit, et manifestum est evangelistas, non solum miraculum narrare voluisse, quòd tenebrae facta fuerint, sed ita narrare voluisse, ut horâ sextâ, id est, meridiana, cum majus miraculum erat, factum fuisse declararent. In his ergo locis, ubi merides non erat, miraculum illud factum non est. Quo ergo modo res Evangelistae super universam terram tenebras illas factas fuisse dicunt? Recitè Origenes respondet universalem illam particulam universam, aut totam accommodatè ad locum, de quo agebatur, intelligendam esse. Gerehatur res in Judaea, super universam ergo terram, id est, super universam Judaeam tenebrae factae sunt, sicut libro 5 Reg., cap. 18, 10. Abdias servus regis Achab, qui ad quarendum Eliam missus erat, invento dicit: *Vivit Dominus Deus tuus, quia non est gens, aut regnum, quò non miserit Dominus mens te requirens*: cum dubium non sit Achab non ad omnia regna, sed in omnibus regni sui partes nuntios misisse, Luc. 2, 4: *Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Caesare Augusto, ut describeretur universus orbis*. Non enim totus omnino orbis, cujus dominus non erat, sed illae orbis partes, quibus Romanum imperium terminabatur, à Caesare descriptae sunt. Putat etiam Origenes in hujusmodi locutionibus aliquid hyperboles esse, quemadmodum, cum vulgò dicimus: per totum mundum quæsi vi te, id est, multis in locis quæsi vi te; ut nihil aliud Evangelistae dicere voluerint, cum tenebras per universam terram factas fuisse dixerunt, quam tenebras longè latèque fuisse factas. Quà ergo ratione fieri potuit, ut in Aegypto Dionysius tenebras videret? nec enim aut epistolae illius auctoritatem, aut anterior testimonium rejiciendum esse judicamus. Opinor per integram lunam oppositionem tenebras illas factas fuisse; idèoque in Judæâ, ubi plena erat eclipsis, magnas etiam fuisse tenebras; in aliis vero locis, ubi luna non totum occultabat solem, minores fuisse, prout alius magis, alius minus ab Hierosolymâ distabat; idèoque in Aegypto Dionysius eclipsim videre potuisse, magnas verò illas tenebras, quae in Judæâ fuerunt, non potuisse, quantum ille magnas etiam tenebras, vidisse se testatur; sed magnas, ut arbitror, vocat, cum aliis, quae in solis defectu fieri solent, comparando. At cur harum ipsarum tenebrarum, quae in Judæâ factae sunt, nemo aut Graecus, aut Latinus scripserit meminit? imò verò meminit. Nam Origenes Phile-

gontem Aegyptiorum scriptorem citat, qui de eâ eclipsi mentionem fecit.

VERS. 46. — ET CIRCA HORAM NONAM. Quae tertiae nostrae pomeridiana respondebat, ut superiore versu, et c. 20, 5, exposuimus.

CLAMAVIT JESUS VOCE MAGNA, exclamavit; utraque enim ratio clamoris magnitudinem Marcus expressit, et additè verbo præpositione epitasin significante, et adhibito epitheto voce magna; hoc est quod D. Paulus ad Hebraeos 5, 6 scribit: *Qui in diebus carnis suae preces, supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere à morte, cum clamore valido, et lacrymis offerens exauditus est pro sua reverentiâ*. Quòd tam validè voce moribundus jam Christus exclamaverit, supra humanam naturam est. Solet enim non solum morientes, sed timentes etiam mortem vox inprimis deficere. Christus qui etsi, quia homo erat, moriebat, tamen quia Deus erat, supra hominem magnè moriens voce clamare potuit. Cur fecerit, existimandum non est causâ mysterio vacare. Origenes putat idèò magnè exclamasse voce, ut ostenderet magna in morte suâ esse mysteria, non omnino improbabili, si rem totam in allegoriam non convertisset: existimat enim magnam fuisse vocem, non quòd valida et sonora fuerit, sed quòd plena doctrinae, atque mysterii; omnem enim Christi vocem magnam esse. Euthym. magis Christum voce clamando existimat indicare voluisse verè se pati. At eâ ratione potius ostendisset se non pati, cum tam validus, tam integer esse videretur, ut tantà voce clamare posset. Potius ergo credo idèò recitè magnè voce clamasse, ut omnes, qui aderant, Psalmi verba recognoscerent, et se eum esse intelligerent Christum de quo ea scripta fuissent: *Eli, Eli lamna sabachani?* Marcus 15, 34. *Eloi, Eloi, eadèò sententiâ paululum inflexo verbo, eodem tamen Hebraico. Utrouque enim modo Hebraei dicunt: Deus meus, et Eli, et Eloi; utro autem modo dixerit Christus, difficultas non est conjectura; cum enim Psalmi 21 verba recitaret, credendum est non Eloi, aut Eloi, sed Eli dixisse, quemadmodum in Psalmo scriptum est. Accedit quòd, qui aderant, existimaverunt Eliam invocare, quòd non tam facile existimare potuissent, si dixisset Eloi, quam si dixit: *Eli lamna sabachani, למי שבכתי* Syriae dictum est, quà tunc lingua Judaei loquebantur, Hebraice לעבדתי. Davidis quidem verba sunt quærentis apud Deum, quòd ab eo in rebus adversis deservit videretur. Hoc est, quòd statim sequitur, *longè à salute meâ verba rugiens mei*, id est, longè abest, ut quærela: apud te meae ulam mihi salutem et liberationem afferant, quòd Hebraici nominis similitudine septuaginta Interpretes vertunt: *Μαχρὰ ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου εἶ λόγος παρακαλοῦσάντων μου, longè à salute meâ verba delictorum meorum*, id est, ego clamo pro salute meâ, peccata verò mea contra meam salutem ad te clamant,*

VERS. 46. — CLAMAVIT, voce magna: ut palam faceret se suâ voluntate mori: *Eli, Eli, LAMNA SABACHANI*, quod est initium psalmi 21, ut omnes intelligerent psalmum integrum ad se pertinere. Vulgari idiomate hæc verba Jesus protulit: quem nec milites

ita ut ab eâ longè absum. Cæterum quia totus Psalmus de Christo scriptus est, ut ex vers. 17 perspicitur: *Foderunt manus meas, et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea, et rursum ex vers. 19, dinumerant vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem*, quæ in alium, quam in Christum convenire non possunt dubium non est, quum David hæc diceret, prospiceret ad Christum. Propterea ergo moriens Christus ejus Psalmi exordium usurpavit, ut doceret se eum esse Christum, de quo totus ille Psalmus loqueretur. Sed alia hinc oritur questio, quomodo Christus se à Deo derelictum verè dicere poterit. Oculadæ hoc loco aures sunt hæreticorum blasphemiam, quorum magister Calvinus desperationis vocem hanc fuisse dicit, impium errorem impio errore confirmans; oportuisse Christum, in quem ira Dei hominibus debita effundebatur, omnes damnatorum experiri poenas, inter quas una nullam sperare salutem. Nam Christum de salute suâ desperasse non solum impium, sed horrendum etiam auditu est; et ipso Christi morientis factò refutatur. *In manus*, inquit, *tuas commendo spiritum meum*, Luc. 23, 46, quo enim modo spiritum suum in manus Patris commendabat, à quo nullam salutem sperare cõperat? Neque verò necesse erat, neque potuit omnes damnatorum poenas experiri, ut divinum placaret iram, alioqui et blasphemare eum oportuisset, et cetera facere, quæ damnati faciunt, quæ etsi faciunt libenter, poenæ tamen peccatorum sunt. Quin ne illud quidem fuit necessarium, ut Christus tam magnam subiret poenam, quam multi pro Christo martyres subierunt. Non enim magnitudo poenæ, quæ quantacumque fuisset, cum peccatorum nostrorum multitudine, magnitudineque conferrî non poterat, sed conditio personæ placavit Deum. Quidquid enim Deus pateretur, tantum erat, ut quamvis irato Deo satisfaceret. Facessat igitur ista blasphemiam; satis blasphemiarum à Judæis in cruce pendens Christus accepit; opus non est, ut ab hæreticis interpresibus ad dexteram jam Patris sedens plures accipiat. Veteres igitur auctores etsi aliâ ratione alii hunc locum explicaverunt, id conati sunt omnes, ut suam Christo gloriam assererent. Receptissima apud illos interpretatio fuit, Christum hæc verba non suâ, sed nostrâ, id est, omnium peccatorum personâ pronuntiasse. Cum enim hic locus ad confirmandum errorem suum ab Ariano objiceretur, tantum abfuisse ut Christus fuisset Deus, ut se etiam à Deo derelictum clamavisset; catholici auctores respondebant, non pro se, sed pro nobis clamavisse, quos cum à Deo desertos, ab eoque alienatos videret, in ejus gratiam reponere volebat, Sic Athanasius oral. 1 et 2, contra Arianos, et serm. 5 et 4 adversus eosdem, et in lib. Quòd Deus de Deo sit verbum, et Gregorius Nazian., oral. 4 de Theolog., et Cyrill. Alexandrinus in lib. de Fide ad Reginas, et August. in Comment. in Psal. 21, et Leo, serm. 16 de

qui aderant. nec Judæi peregrini, seu Hellenistæ intelligebant, *EH 78, Lamna Sabachani, שבאע לבי*, voces illæ erant Syriacæ, non Hebraicæ, quales sunt in psalmo 21.

Passione, et Joann Damascenus, lib. 5 de Fide, c. 24, et Euthym. in hujus loci Comment. exponunt. *Iude* est inquit Leo, quod caput nostrum Dominus Jesus Christus omnia in se corporis sui membra transformans, quod olim in Psalmo tractaverat, id in supplicio crucis sub redemptorum suorum voce clamabat, Deus, Deus meus respice in me, quare me reliquisti? Hanc interpretationem ex his, quæ continuò sequuntur, verbis Augustini confirmat, *longè à salute meâ verba delictorum moerunt*, quæ in nos, non in Christum convenire possunt. Alii derelictum se à Patre dixisse putant, quòd, cum in formâ Dei esset, Patris decreto exinanisset semetipsum, formamque servi accepisset in similitudinem hominum factus, et habitus inventus, ut homo; quasi eum tot, tantaque expertum supplicia quodammodo penitititer factum fuisse hominem. Ad hunc modum Origenes, non admodum, ut mihi videtur, probabiliter. Mihi aliorum sententia magis placet, qui Christum hæc verba, tanquam hominem, pro seipso dixisse putant, sicut dixerat: *Pater, si possibile est, transiit à me cultus iste*. Cum enim et homo, et Deus esset, tamen, ut illo loco diximus, ita Deus hominem, quasi divinitatem suam cohibens pati permittit, ut si purus esset homo. Itaque etsi Deus sit, tamen ut purus homo orat, ut purus homo se à Deo derelictum querit, non quòd se ab eo derelictum putaret, in cujus manus patitò post spiritum suum commendavit, sed quòd ita se pati videret, quemadmodum si ab eo derelictus fuisset. Quam ob rem et hominis à Deo derelicti more clamant: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* ut hominis extrema patientis supplicia, et à Deo derelicti personam exprimat. In hanc sententiam Tertullianus in lib. adversus Praxeam, Hilarius, canone in Matthæum 53. Epiphanius hæresi 69; Cyrillus, lib. 10 Thesauri, cap. 2, Ambros., lib. 10 Comment. in Lucam, et lib. 1 de Fide, cap. 6, et Hieronym. hoc loco interpretantur. Ceterum Hilarius, et Ambros. cautè, prudenterque legendi sunt; ita enim exponunt, quasi moriente Christo divinitas sit ab ejus animâ, et à corpore separata. *Clamavit, impium, homo divinitatis separatione moriturus*. Benignè bonos auctores interpretari decet, ut non putaverint divinitatem ab animâ et corpore Christi verè fuisse sejunctam, sed ita eum passum, ita fuisse mortuum, ut si sejuncta ab eo divinitas fuisset.

VERS. 47. — QUIDAM AUTEM ILLIC STANTES, ET AUDIENTES DICEBANT: ELIAM VOCAT ISTE. Dubium, qui fuerint illi, quidam illic stantes, qui Eliam à Christo vocari putaverunt. Theophylactus existimat fuisse Judæos, non illos quidem sacerdotes, scribas, et Phariseos, cæterosque, qui Scripturarum scientiam, ut habebant, aut profitebantur; sed imperitum vulgus, quòd cum Scripturas et litteras ignoraret, Eliam à Christo vocari existimavit. Alii doctos fuisse Judæos, aut sacerdotes, aut scribas, et Phariseos, qui non linguâ, aut Scripturarum ignorance, sed prociacitate quadam, et nominis *Eli*, et *Eliæ*, similitudine irridendi captantes occasionem dixerint, *Eliam vocat iste*. Quam sententiam Hieronymus et Beda referunt, nec omnino

improbant. Anni Romanos milites fuisse arbitrantur, qui sive Hebraice ignoratione lingua, ut Hieronymus, Beda, Strabus, et Euthymius existimant, sive irridendi licentia dixerint: *Eliam vocat*. Quo animo id fecerint, judicare non audeo; affirmare Romanos milites fuisse audeo, quia Matheus, et Marcus eos ipsos, qui dixerant, *Eliam vocat iste*, aut ex illis certè aliquem acetum statim obtulisse Christo indicant. Lucas verò, cap. 25, 56, et Joan., cap. 19, 29, eos, qui acetum Christo porrexerunt, milites fuisse dicunt.

VERS. 48. — ET CONTINUO CURRENS UNUS EX HIS ACCEPIT SPONGIAM IMPLEVIT ACETO. Matheus hoc loco, et Marcus, cap. 15, 56, ita historiam texere videntur, ut indicent propterea unum ex milibus accersisse, ut acetum Christo porrigeret, quòd Eliam invocare visus esset. Quæ non satis inter se videntur coherere: quid enim aceto eum Eliâ? Joannes rem magis explicat: *Postea, inquit, sciens Jesus, quia omnia jam consummata sunt, id est, se passum esse, quæ Patris decreto pati oportebat, nihilque suppressæ, nisi ut fili animam redderet, ut consummaretur, inquit, Scripturâ, dixit: Sitio, id est, ut impleteret Davidis prophetiam, Psalmo 68, 22: In siti meâ potaverunt me aceto, dixit, sitio, id est, declaravit sitim suam, de qua David locutus fuerat tempore jam esse indicavit, ut sibi acetum potandum porrigeret, Joan. 19, 28, 29. Mirum videri lectori potest, quemodò eo in loco acetum ad manum fuerit, ut Christo daretur. Joannes scribit *vas ergo erat positum aceto plenum*. Sed de illo ipso vase, quorsum illic positum fuerit, dubitari potest. Non dubitò, quin de more ibi positum fuerit; quòd hominibus crucifixis, aut cruci affigendis acetum dari soleret. Cur autem daretur, de eo dissentiant interpretes; Theophylactus, quem omnes recentiores secuti sunt, ideò crucifixis acetum dari solitum fuisse putant, ut citius morerentur, et à cruciatibus liberarentur. Potius credo solitum fuisse dari, ut recrearentur, si quid metu mortis, antequàm in crucem sublatus esset, exanimaretur. In hunc enim usum et capite plectendis, et his, quibus secta vena trahitur sanguis, etiam hodierno die dari solet. Quia autem Christus in cruce sublimis pendebat, nec acetum in ipso vase libendum dari poterat, sponsia aceto madefacta, et arundinimposita datum est. Pro arundine hyssopum Joannes dixit. Itaque nonnulli arundinem, aut catinam ex hyssopo fuisse putaverunt; quemadmodum Euthymius in cap. Joan. 19 interpretatur: nam etsi apud nos hyssopus humilis est herba, tamen in Judæa, regione calida, in arbusculam excrescere; quod nec ipsum per se mihi probabile videtur, cum neque Plinius, neque Dioscorides, neque quisquam eorum, qui de plantis scripserunt, hyssopum ullo in loco tante magnitudinis nasci dixerint, ut ex eâ calamus fieri possit; et auctor librorum Regum contrarium omnino docet. Nam *libro 5, cap. 4, 35, dicit Salomonem de omnibus plantis disputasse à cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum*.*

VERS. 48. — SPONGIAM IMPLEVIT ACETO, QUAM ARUNDINI IMPOSUIT, UT VITAM EJUS PRODUCERET, EXPECTANS AUT VENIRE ELIAS AD DEPENDENDUM EUM.

sopum, quæ egreditur de pariete: tibi manifestum est hyssopum pro minima herba positam esse, quæ maxime cedris Libani opponitur, tantum abest ut in Judæa arbuscula fuerit. Probabilior Theophylacti sententia est, arundinem à Joanne propter aliquam summorum foliorum similitudinem hyssopum appellatam, sed neque istam ipsam similitudinem video. Sunt qui exponant spongiam hyssopo, ut ait Joannes, circumpositam fuisse, id est, arundini hyssopi herba circumligatam; ut hyssopo non tertius, sed sextus casus sit, quo instrumentum significatur. Suspicio ego Joannem noluisse dicere spongiam hyssopo circumpositam, tanquam calamo, quo acetum Christo porrigeretur: sed tanquam medicamento, quod una cum aceto exanimatis dari soleret. Scribit enim Galenus hyssopum aceto mixtum exanimatis animam reddere. Ergo primum quidem hyssopum arundinim milites circumligarunt, deinde hyssopo spongiam circumposuerunt, quemadmodum Joannes scribit, ut Christus hyssopi succum una cum aceto exurgeret.

VERS. 49. — CETERI AUTEM DICEBANT. MARCUS, c. p. 15, 56, non cæteros, sed illum ipsum, qui acetum daturus accurrerat, hæc dixisse scribit: *Sinite, videamus, an veniat Eliam ad dependendum eum*. Itaque nonnulli interpretes Marci locum vitiosum esse putant, et pro *Marci, apertè*, legendum, *et de Judois dicitur, apertè, ceteri autem dicebant: Sinite, ut ait Matheus, ut hæc verba et de Judois, apud Marcum exiderint, et pro *Marci* scriptum fuerit *Marci* pro *apertè*, quam correctionem Syriaci interpretis auctoritate probant, qui ad hunc modum reddi; dicebant autem: Sinite, videamus an Eliam veniat; deinde nonnullorum Græcorum codicem suffragio, qui ad eundem modum apud Marcum legunt; postremò, quia videmus Marcum Christum passionem non eadem modo sententia, sed iisdem etiam, quibus Matheum, ferè ubique verbis scribere. Non ausim tamen sine majoribus argumentis Scripturam emendare, quam qui interpretantur, proverbium illud observare debent: *Ne moveas lineam*. Certè D. Augustinus, lib. 5 de Consensu evangelistarum, cap. 17, Marci locum tractans ita legit ut nos hodie legimus; etsi miror eum nodum non satis solvisse; neque correctio ista ad conciliandos evangelistas necessaria mihi videtur esse. Nam hæc Matthei verba: *Ceteri verò dicebant: Sinite, videamus an veniat Eliam liberans eum*, non sunt, ut ego quidem opinor, ad ea quæ versu 48, sed ea quæ 47 dicta sunt, referenda. Nec enim cæteros opponit illi qui currens acceptam spongiam implevit aceto, sed illis qui dicebant: *Eliam vocat iste*; quasi dicat evangelista: *Quidam dicebant: Eliam vocat iste; ceteri verò dicebant: Sinite, videamus an veniat Eliam liberans eum*. Inter quos cæteros illum ipsum fuisse credendum est qui currens acceptam spongiam implevit aceto, ut ait Marcus. At non dicant: *Sinite, sed sicut, quasi eum illo qui ad dandum acetum currebat, loquerentur*. Respondeo Hebraicam esse phrasim, quæ etiam eum de multis Hebræi loquuntur, dicunt *imite sine*; Marcus autem, quia unum nominatim, quasi cum cæteris loquentem id dixisse narrat, non dicit dixisse:*

Sine, sed, sinite, videamus an veniat Eliam liberans eum. Quid hoc ad acetum hinc mea confirmatur opinio, eos qui hæc dixerunt, neque ille qui acetum porrigere volebat, sed omnibus in communi dixisse: *Sinite, videamus an veniat Eliam*, neque acetum ideò solitum fuisse dari, ut citius qui crucifixi erant morerentur, sed ut animam potius resuscitaret. Nam quia morientem Christum videbant, Eliamque, ut putabant, aut se putare simulabant, invocantem, vitam ejus dato ad recreandum animam aceto producere voluerunt; ne, antequàm Eliam veniret, moreretur, et ut experirent utrum Eliam liberaret. Propterea unus, ut diximus, ex illis ipsis qui dicebant: *Sinite, videamus an veniat Eliam liberans eum*, ad querendum acetum quod illi daret, accurret. Cur Eliam fixerint se venturum existimare, etiam esse potuit quòd recepta vulgò inter Judæos esset opinio, eaque vera, ante Christi adventum Eliam venturum esse. Quà de re, cap. 11, 14, et 17, 10, 11, disputavimus. Ergo etsi, qui hæc dicebant, Romani erant milites, tamen, cum inter Judæos viverent, eorum de venturo Eliâ opinionem cognitam habebant, ex eaque loquebantur.

VERS. 50. — JESUS AUTEM ITERUM CLAMANS VOCE MAGNA. Jam ante Christus voce magna clamaverat, vers. 46. Propterea dicit, iterum clamavisse. Marcus, cap. 15, 57: *Jesus autem emissâ voce magna expravit*. Indicat in exprimentâ magna Christi voce evangelistarum diligentia aliquid in eâ re fuisse mysterium. Itaque otiosum non erit ejus reâ rationem querere. Multas easque probabiles veteres auctores reddunt: Origenes, tractatu in Matthæum 55, ut ostenderet Christum se non timide, sed confidenter et securè mori; ut qui sciret se post mortem ad Patris dexteram collocaudum, et nomen accepturum quod est super omne nomen; Cyrillus Hierosolym., catech. 15, et Chrysost. hom. 89, Hieronym., Euthym. et Theophylact., in Comment., ut ostenderet se non infirmitate, non ullâ naturæ necessitate, sed voluntate suâ mori, cum tam validâ voce clamando moreretur; idem Euthymius, ut usque ad extremum spiritum, quemadmodum totâ vitâ fecerat, clarâ profiteretur voce se Patri suo esse concordem, cum suum in ejus manus spiritum commendaret. Nonnulli idcirco magnâ voce morientem clamasse dicunt, ut omnes intelligeret quousque se propter peccata hominum demisisset, cujus sententia in c. 25 Lucae auctor Ambrosius. Videtur mihi, sicut cæteris, quæ tunc acciderunt, miraculis, ita vocis quoque magnitudine divinitatem suam declarare voluisse, ut qui supra humanam naturam in ipso extremo spiritu tam magnâ clamaret voce, plus esse quam homo crederetur. Confirmat hanc rationem qui consecutus est eventus. Nam, ut ait Marcus, 13, 59, *videns centurio, qui ex adverso stabat, quia sic clamans expravisset, ait: Verè hic homo filius Dei erat*. Quid magnâ illâ voce clamans Christus dixerit, Lucas, 23, 46, solus expressit: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*. Spiritum suam vocare manifestum est; commendat igitur animam suam in manus Patris, non eo sensu quòd pii homines morientes, eademque